

arra figyelmeztet, hogy az ember ne kényszerítse istenre a maga akarát, ne alkudozzék vele, hanem nyugodjék meg a Gondviselésben.

Buck tanulmányának utolsó fejezete a mű utóéletét igyekszik feltárni. Tudatában van, hogy nehéz feladat ennek „az életfelfogásnak” (Lebenslehre) az olvasóra tett hatását pontosan felbecsülni, mégis segítségünkre van két olyan utalás (Plantin *előszava* a francia kiadáshoz és Moréri *Grand dictionnaireje*), melyek amellet tanúskodnak, hogy az *Emblematát* mindenekelőtt „erkölcsös házi prédikáció gyanánt” (als eine moralische Hauspostille) olvashatták.

Végezetül Buck a mű irodalmi recepciójáról informál minden fontosabb részletre kiterjedően és megbízható pontossággal. A szakirodalom alapos ismerete alapján a magyar író egyenes hatását mutatja ki Geoffrey Whitney, Hadrianus Junius, Joachim Camerarius és Nicolaus Reusner munkásságában. Annak igazolására, hogy az *Emblemata* már a XVI. század 70-es éveinek végén – a számos kiadás és fordítás eredményeként is – a legismertebb emblémakönyvek közé

tartozott, Johann Fischart *Geschichts-Klitterungj*át idézi, ahol a magyar író t úgyes szójátékkal idézik: »Sam Buch, Stam Buch, Holderstock«. (39.)

August Buck professzor úr e kitűnő tanulmány megírásával elismerésre és hálára kötelezte mindazokat, akik szívügyüknek érzik a magyar reneszánsz irodalom nagy teljesítményeinek sorsát. Köszönik ezt a munkát azok is, akik Zsámboky halálának négy évszázados emlék-ünnepe előtt szintén törekednek arra, hogy Magyarországnak ez a régen nagy tekintélyt szerző humanistája újra megtalálja műveivel Európát és abban az őt megillető, szélesebb olvasóközönséget.

Csak sajnálhatjuk, hogy az Akadémiai Kiadó nem tudta megismételni Plantin több mint 400 évvel ezelőtti nyomdásztejesítményét, hogy a sok tónustalan, néhol (164., 184, 185–189, 176, 180, 192, 197, 212, 221, 223.) igen gyenge képkivitelezéssel nem tudta követni a nagy nevű elődöket.

Téglásy Imre

ARANY JÁNOS LEVELESKÖNYVE

Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és mutatókat készítette Sáfrán Györgyi. Bp. 1982. Gondolat K. 700 l.

Arany csöndjei vannak olyan jelentősek, mint levelei. E harmadfélszáz darabból álló, igen gondos válogatás arra a hallgatásra vonatkozó szövegrészeivel bizonyítja ezt, amelyet maguk a levelek törnek meg. A csönd jelentéseit a legnehezebb megfejteni: mint Reviczky az ő, ő Erdélyi János válaszában elmaradását fájlahatta értetlenül, s aggódott is nemegyszer legjobb barátainak vélt megbántottsága miatt, a késlekedő levelekre várva. Kertbeny Károlynak viszont, mint írja, gorombaságaira felelt ugyan, megalázkodására már nem (156): az írásnak tehát olykor pusztá ténye is a személyiség legérzékenyebb pontjaira utal. A Pákhnak küldött, „Barátom Albert!” kezdetű levél azonban olyan egylendületű ríposzt, hogy már kivételessége miatt is élvezet olvasni a „jó tanácsot is adhatnék, (. . .) de (. . .) elhallgatom” (íme, még itt is visszanyel egyet-mást!) – „nem tudom, mit keresek lapod mellett” – „lelketek rajta” – „nevessem bánom” – „nálad lévő »mezitlábos« verseim kiadását halaszd el ad graecas calendás” sorozatát (178–181).

A tüntető hallgatás és a kitérés ritka szélsőségei között foglalja el helyét azoknak a leveleknek a sokasága, amelyekben a költő a teljes elzárkózottságból lép ki. Gyakran maga a megszólalás is nehezebbre esik, s önmagán való felül-emelkedést kíván, mint ahogy arról *Írjak? ne írjak?* címmel verset írt. A kitérő elemi fokozata ez, amelyet a lelkiállapot már megenged és a tudatos elhatározás a másik várakozása miatt is sürget. A Petőfitől kapott levelek öröme hamar átrendítette ezen a küszöbön, de a „szűkkörű” publikum mögött már akkor is kezdett fenyegetni – hogy ismét őt idézzük – a „teljes nyilvánosság” veszélye (620). S ez a tudat – éppúgy, mint nagy művei esetében – ezúttal a *levélíró helyzetet és viszonyt* (Martinkó András terminusai, I. *Világirodalmi Lexikon* V. 185.) szüntetheti meg, s levél helyett, a megszólalás előtti elhallgatás paradoxonában, ismét a csendet teremtheti újjá.

A levélíró jól ismeri az önszemléletnek ezt a körforgását, s igyekszik is mindent megtenni azért, hogy maga a levél megvédhesse önmagát.

Post scriptumai már 1848-tól óvják a „moszió Nyilvánosság”-tól (102). „Világért sem” a sajtó alá szánta levelét: ez a Páknak szóló háborgás záradéka (181). „E sorokat megsemmisíteni kérem!” – írja Toldy Ferencnek (408; vö. *Összes Művei XV.* 203, 208: korai adat arra, hogy ő is, Tompa is ezt kívánta). Szintén Tompát figyelmezteti többször, hogy a rossz hírekről és öndiagnózisáról „az asszony mit sem tud” (303; vö. 194). Élete végén már nem győzi odaírni a refrént: „Ki ne nyomasd ezt a levelet, mint mostanában minden *privát* leveletem *szokás*” (623; vö. 625).

Olykor mégis „túlközlékeny”, mondja magáról (483), pedig őtöle tudja azt is, hogy *Juliskához* c. versét leánya „nem olvasta soha” (479). A címzetthez el nem juttatott, visszatartott költemény különösen jellemző példája Arany környezete kapcsolatrendszerének.

„Újdondásztól” és „ódonasztól” (359, 516) egyaránt óva magánéletét, tapasztalnia kell, hogy a „lenni közönséges ember, mint más” (279) alapelve az ő számára már nem lehetséges: rendjel, portré és utcaelnevezések után, akarata ellenére, még életében köztulajdonba vették. Nincs mit tennie: az utókor szempontjából is néznie kell önmagát, komolyan véve a majdani teljes nyilvánosság korábban tréfásan vagy bosszankodva elütött gondolatát is. Jegyzeteket készít tehát a jövőnek, akkor még kiadatlan verseihez is, mint pl. az *Ártatlan dáchoz*, így kezdve: „Rút hálátlanság volna el nem ismernem s nyíltan ki nem hirdetnem a M. T. Akadémiától érdemen felül nyert jótéteményeket”, s utána folytatva a „másrésztől”, „csupán”, „azonban” és „pedig” fordulataival, magyarázza a „humorkás elmejáték” életbeli indokait (568), nehogy félreértse azt a majdani olvasó. – *Nyíltan kihirdetni* valamit a *Kapcsoló Könyvben*: annyit jelent, hogy ez már Arany utódaihoz szóló levele.

Minden szövegkiadás célkitűzésekre is ösztönöz. Arany fennmaradt levelezésének kritikai kiadását részben már birtokoljuk; ez a kötet az anyag egészéből, a még kiadatlan részből is ad válogatást. Olyan összbenyomás megalapozója tehát, amelyet a további kötetek megjelenésével árnyalhatunk majd, de amely kétségkívül régóta aktuális teendők elvégzését sürgeti.

Ilyen levelezésének és költészetének együttes vizsgálata. Egyes versek, korszakok elemzésekor szokás ugyan egybevetni a hasonló vagy az egymást magyarázó szövegeket, az életmű egésze és folytonossága szempontjából azonban ez

mindenképpen kevés. Érdemes lesz elvégezni a *vershelyzet* és a *levélíró helyzet* összehasonlítását az analógiák és a különbségek elemzésével, hiszen az írás Arany esetében – klasszicista hagyományként is – mindig elválaszthatatlan az önszemlélet tárgyiasításától. „Hol valami engem közelről, mélyen sebez, ott hallgatok” (231) – mondja a versről, s ugyanez áll a levelezésre is. Másrészt, éppúgy, mint költészetében, „epikai nyugalma” szükséges leveleinek megírásához (304). Gyakran idézett megnyilatkozása: „Írok, nem taps, nem jutalom végett: írok lelki nyugalmamért” (421), verseire vonatkozik, de a levélíráshoz is igaz. A nehezére eső tanítás terhei is megkönnyítik, ha „kibeszéli magát” (uo.), de lelki szükséglete a levelezés, úgy, mint azt *A vígasz talóban* a költészetre vonatkoztatja: „S a panasz, midőn bevallom, / Nemesebb lesz, ha kidallom.”

Idézeteinkből az is kiviláglik azonban, hogy Arany egész költészetében visszatérő kulcsszavainak egyike, a *nyugalom*, feltétele, s egyszersmind célja is az írásnak: olyan circulus vitiosus teremtve ismét, amelyből egyedül az újabb kulcsszó, a *commotio* jelölte „lelki mozgás” (420), maga az írás segítheti ki. Tompának, de saját tapasztalatából javasolja ezt, egyúttal előlegezve a *Naturam furcâ expellas* „hangtalan” költészetét: azt a „kis szellemi commotiót”, amelyről öregkori levelében is szól majd (619).

Tompának írt, sztoikus tanításokat idéző vígaszleveleinek poétikai szempontból is figyelemre méltó jelentősége van. A tárgyiasítás lelki alapjaira világít rá ez a tanácsa: „Amely naptól kezdve többet foglalkozol *külső* tárgyakkal, mint tenmagaddal: attól fogva kezdődik gyógyulásod. Probatum est!” (574). Az alany és a tárgy, a fegyelem és a figyelem kapcsolatáról is szó van itt. Tompa „saját alanyi helyzetéből ítél” (247); Arany nézőpontja sohasem marad ennyire szubjektív. Mint ahogy az élménytől a műig eljutó tárgyiasítás folyamatában, a levél megszövegezése során is újabb élményt teremt számára a szemlélet és az önszemlélet egymásrahatása: kifelé fordulva tárgyat, tárgyat szemlélve önmagát s a tárgyhöz való viselkedését figyeli folytonosan. S maga a készülő, majd az elkészült szöveg is újabb élmény számára: ahhoz képest ismét távolságot teremt, hogy immár újabb tárgyként vehesse szemügyre azt. „Ugye regényes?” – kérdezi Szalonta égésének leírása közben (60), bár „most csak az ember írja e levelet” (61). „Járom (mily szójáték van e szóban!) leckéimet” (434) – így vált metanyelvi

szintre mondat közben is, az éppen leírt szó újabb asszociációjától ösztönözve. Levelei azért is kötnek le annyira, mert bekapcsolnak ebbe a mozgásrendszerbe, s újabb és újabb vibrációval zökkentik ki az olvasót.

Az idegen nyelvekkel való játék, az elliptikus fordulatok, a célzások; idézetek és szólások hű vagy deformált változatai újabb és újabb irányt nyitnak az írás folyamatában, a címzéstől és a megszólítástól, -szóltgatástól kezdve egészen az aláírásig. Humorának egyik tárgya maga a levélíró helyzet és a megírt vagy megírandó levél. Ír felesége helyett is, az órá jellemző modorban: két végeláthatatlan mondat után „igaz barátnéd” aláírással; s a stílusparódiát azzal tetézi, hogy „Jani pedig tudtom és akaratom nélkül az én nevemben levelet ír neked a kis szobában” (388). A nézőpont átvételéből önmaga teljes tárgyiasága, ill. a másik szemével láttatott képe rajzolódik elő, s a szemlélet és önszemlélet tükörjátéka a logikai rend humoros felforgatásával ér véget. Saját hangját visszavéve viszont Arany a biztonság kedvéért még bocsánatot is kér az imént még „Édes lelkem”-nek titulált Tompánétól, nehogy a „kis tréfa” rosszul süljön el.

„Veled nem levelezek, veled beszélgetek” – írja Tompának (185). De a levél- és a beszédhelyzet különbségeire is tudatosan figyel, mert megesk, hogy „az ember mosolyogva ír és összevont szemöldökkel olvassák” (170), s ebből félreértések, majd utólagos magyarázatok sokasága is következhet – különösen akkor, ha barátja kevéssé tud ráhangolódni az ő tónusváltásaira. Innen a metanyelvi szint fontossága, a zárójeles betét, az utóirat gyakorisága, az önmagát a címzett szempontjából is ellenőrző levélíró folytonos figyelmének jeleként. Az a fesztelen viselkedés azonban, amelyet másutt annyira korlátozottnak érez, ilyen alkalmakkor mégis lehetséges számára: magányában, de abból egyszersmind ki is lépve, szabadon alkothatja-alkíthatja a társas viszonyt, beérve a dialógus órá maradt részével, de egész kedélyével és fantáziájával kiaknázva az abból adódó lehetőségeket. Eldiskurál önmagával *Én* és *Restség* szereposztásban (409), aztán kikérdezi és tanítja, megszidja és megvizsgálja maga mellé képzelt társát, s így önmagát is, válaszolva a kapott levél kérdéseinek sorrendjében vagy megfordítva, tetszése szerint. „Élvezet, felüdülés, felderülés” számára a „correspondencia” (243).

Mindez, természetesen, csak a legszűkebb baráti körre érvényes. Sáfrán Györgyi válogatása

azért is kitűnő, mert az egymást időrendben követő levelek ritmusában az olvasó jól érzékelheti az epistola familiaris alaphangjától különböző mértékben eltérő hangnemek váltakozását. Köszöntő, kérvény, kötelezvény, felmondólevél, segélykérés, felhívás, poétai levelező tanfolyam, önéletrajz, értekezés, műhelytanulmány, programcikk, szerkesztői hivatalos és magánlevél, esküvői értesítés, távirat és a többi, címzettje, tárgya, időpontja, funkciója és stílusa szerint, a levélíró helyzet és viszony alapján bizonyos típusokba rendezhető szöveg: oly gazdaggá tesz ez a könyvet, hogy olvasása is „élvezet, felüdülés, felderülés”.

Valódi leveleskönyv tehát, s nagy érdeme, hogy egyszerre szól a teljes és a szűk körű – szakmabeli – közönségnek. Népszerűsít, s alapkönyve a magyar irodalom tanításának és ismeretének: e célból a szerkesztő az anyaghoz méltó stílusban és tömörséggel írta meg összekötő szövegeit, amelyek nemcsak a hézagokat hidalják át, hanem folyvást kitekintést adnak az életmű egészére is. Arany még alaposabb megismerésére szólít tehát levelezésének legjobb ismerője, s az *Összes Művek* valamennyi megjelent kötetére utalva egyúttal a kritikai kiadás 1951 óta közzétett sorozatának befejezését előlegezi. Annak XV. kötetéből ismert, *A levelező Arany János* című, e kiadvány jellegéhez igazított tanulmánya vezeti be a válogatást, s a szövegek megértését a nevek és folyóiratcímek mutatója, valamint az idegen szavak és kifejezések magyarázata könnyíti meg.

A kötet újabb kiadását érdemes lesz magyar szavak és kifejezések értelmezésével is ellátni, hiszen a jórészt szakemberek használta kritikai kiadás apparátusában már feldolgozott ilyen anyag népszerűsítésére is nagy szükség van. A „hizakos” (42), „csőd” (94), „csürkös” (338), „pip” (351), „kónya” (390), „besullog” (422), „foglyos” (532) stb. szavak jelentését ma kevés olvasó érti meg, éppúgy, mint a „visszakapok én is, mint a *heczebe* szorított vén komondor” (554), vagy a „Nem járok-e úgy, mint a cigány lova a koplalással?” (623, 635) kifejezést.

Arany János Összes Műveinek megjelenése újabb nagy feladatok elé állítja a nyelv- és irodalomtudományt: egyebek között szólásait – sőt, rendkívül árnyalt igeidőrendszerét – is feldolgozó szótár elkészítésére s a szakirodalom lehető legteljesebb bibliográfiájának elkészítésére kell most már vállalkoznia ahhoz, hogy a korszerű szintézisek filológiai alapjait lerakhassa.

Korompay H. János

Petőfi Sándor költészetének román nyelvű recepciójáról elsőként Veégh Sándor készített átfogó jellegű fölmerést. Fél száz éve megjelent bibliográfiája 150 Petőfi-vers 197 román fordításáról tud („Petőfi a románoknál”. Csikszereda, 1934. 721.) Ennek az úttörő munkának a folytatása, összehasonlíthatatlanul gazdagabb, korszerű változata Dorothea Sasu-Zimmermann könyve, a „Petőfi a román irodalomban (1849–1973)”.

Dorothea Sasu-Zimmermann neve jól ismert a román szakirodalomban: évtizedek óta kutatja a világirodalom nagyjainak a román szellemi életre tett hatását. Ő gyűjtötte és állította össze Balzac, Anatole France, Andersen, Dickens, Mark Twain és Goethe románra fordított műveinek könyvszetét. Petőfivel kapcsolatos gyűjtőmunkáját egyetemi tanulmányainak befejezése után, 1951-ben kezdte el, amikor munkatársa lett a bukaresti Akadémiai Könyvtárnak. Témaválasztásában, a szakmai érdeklődésen túlmenően, bizonytal érzelmi szálak is közrejátszottak, hiszen szülei Szászrégenből költöztek a román fővárosba s ő maga a családban, tekei származású édesanyjától tanult meg magyarul. Kötelező teendői mellett, magánszorgalomból vállalt munkáját támogatta volt professzora, a Román Akadémiai Könyvtár akkori főigazgatója, Tudor Vianu. Amikor a könyvszet elkészült, Vianu akadémikus javasolta annak francia nyelvű publikálását, sőt, írt is hozzá egy meleg hangú bevezetőt, hangsúlyozván az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások fontosságát. Azonban a bibliográfia megjelentetése még hosszú ideig elhúzódtott. Első, 1960-ban lezárt változata tovább bővült, újabb tizenhárom esztendő felkutatott anyaga csatoltatott hozzá, s így, a végül is megjelent, mostani változata 1973-mal, Petőfi születésének 150. évfordulójával zárul.

A kötet, közel húsz ív terjedelemben, 1657 könyvszeti adatot tartalmaz. Első része – „Román fordítások és utánzatok Petőfi művéből” fejezetcímmel – Petőfi költeményeinek és prózájának román fordításait, második része – „Írások Petőfi életéről és művéről” fejezetcím alatt – román nyelvű cikkek, tanulmányok, híradások, valamint román költők Petőfi emlékéit idéző verseinek bibliográfiai adatait foglalja magába. Legfeltűnőbb jellegzetessége, amivel jócskán eltér a tulajdonképpen

bibliográfiáktól, feltétlenül említést érdemel. Nevezetesen az, hogy minden egyes könyvszeti leírás után részletet olvashatunk magából a fordításból, rendszerint annak első szakaszát. Ily módon a bibliográfia bizonyos értelemben antológia is, mégpedig a maga nemében pártját ritkító, hiszen egyfelől a lehető legszínesebb román nyelvű Petőfi-válogatás, másfelől beszédes dokumentum a román irodalmi nyelv utolsó 125 évének fejlődéstörténetéről. Eljárását a szerző egy vele készített interjúban így indokolta: „Arra gondoltam, kevés ember lapoz át újra, miként én, 360 különböző kiadványt, köztük a Familia negyven évfolyamát, s ha már vállalkoztam erre, a hajdani fordítások ízét is érzékelteni akartam a mai olvasóval.” Természetesen, ezért a leg-hálásabbak a szűkebb szakma munkásai lehetnek: rögtön szemléltető anyagon érzékelhetik a tolmácsolások nyelv- és fordítástörténeti, illetve esztétikai értékét.

Milyen szakaszokat különböztethetünk meg Petőfi költészetének román recepciójában?

A kezdetek meglehetősen tág időhatárok, 1849 és 1890 közé esnek. A legelső román nyelvű híradás Petőfiről a Gazeta Transilvaniei (Erdélyi Újság) hasábjain jelent meg, 1849. február 28-án. Ez nem más, mint a költő „személyi leírása”, vagyis a bécsi hatóságok által kiadott körözölevél román nyelvű változata. Petőfi-vers csak jó másfél évtizeddel később, 1865-ben jelent meg román fordításban, de ekkor egyszerre kettő: „Az ember” és az „Ifjúság”. Mindkettő a Pesten kiadott Aurora Romana harmadik számában; fordítójuk George Marchisiu, akiről talán nem fölösleges megjegyezni, hogy azonos Itókának, azaz Bölöni Györgynek az édesapjával. Ezt követően egy 1870-es kiadású iskolai tankönyvben az „Anyám tyúkjá”, majd a „Lennék én folyóvíz...” olvasható románul. Utóbbit a jeles publicista és szerkesztő, Kisfaludy Társaság-beli tag, Iosif Vulcan ültette át románra, s adta közre az ugyancsak Pesten nyomtatott Familia egyik 1872-es számában. Az első lelkes Petőfi-fordítók között ott találjuk még Bonifaciu Florescu-t (Nicolae Bălcescu Pesten született fiát), Alexandru Macedonski-t, George Coșbuoc-ot, Miron Pompiliu-t, Petre Oprisiu-t, Grigoriu Silași-t, Emil Szabót. Jórészt nekik köszönhetően 1890-ig összesen harmincöt Petőfi-vers jutott el a román olvasókhöz. Igazi áttörést azonban csak az 1890–1918 közötti időszak hozott. Ekkor nem

csupán a versek száma ugrott 35-ről 392-re, hanem jelentősen javult a fordítások minősége is. Nem véletlenül, hiszen a korszak két jelentős román költője, Ștefan Octavian Iosif és Octavian Goga is vállalkozott tolmácsolásra. St. O. Iosif már szebeni diákkorában szerelmese lett Petőfi költészetének, első fordításai is ez időből valók, aztán 1896-ban „Az apostol és más versek” címen adott közre Petőfi-válogatást. A magyar költőhöz való kötődését, műfordítói igényességét egyaránt jól illusztrálja az a tény, hogy válogatásának későbbi kiadásait újabb és újabb versekkel bővítette, ahol korábbi fordítását sikerületlennek érezte – javított rajta. Goga fordításai a századelőn születtek; igaz, számuk csekély, de egytől-egyig az igazán nagy és jelentős Petőfi-versek közül valók: Szeptember végén, A kutya dala, A farkasok dala, Egy gondolat bánt engemet, Véres napokról álmodom, Csalogányok és pacsirták, Beszél a fákkal a bús őszi szél, Honfidal. Már a verscímek is jól érzékeltetik, mennyire ugyanaz a kérdéskör foglalkoztatta Gogát is, mint annak idején Petőfit. „Minden nemzeti vágyak riadóüktjének” nevezte a magyar költőt, forradalmiságát pedig követendő példának állította a románság és maga elé.

1909-ben ünnepelték Petőfi halálának hatvanadik évfordulóját. Ez alkalomból jelentek meg az első igazán jelentős román értékelő cikkek és tanulmányok Petőfiről, s ekkor adták ki első ízben „A hóhér kötele”-t is, Constantin Ghițeanu és Richard D. Ioan közös fordításában. Nem sokkal később (1915) V. Mircea tollából a regénynek újabb fordítása készült el; ez további két kiadást ért meg (1925 és 1936).

A két világháború között Petőfi román útján az első nagy állomás születésének századik

évfordulója. 1922–23-ban összesen tizenhét emlékezés, cikk, tanulmány látott napvilágot, mégpedig a legkülönbözőbb román újságokban és folyóiratokban – Kolozsvártól Bukarestig, Nagyváradtól Szebenen át Ploiești-ig. A húsz-harmincas években újabb és újabb nevek tűnnek fel a fordítók között, közülük három megkülönböztetett figyelmet érdemel: Axente Banciu, Mihai I. Pricopie és Avram P. Todor. Ők Petőfi igézetében élték le úgyszólván egész életüket. Avram P. Todor Petőfi teljes életművét átültette románra, műve – sajnos – kéziratban maradt, immár az utókornak kellene gondoskodnia kiadatásáról.

A második világháború után, 1973-ig, összesen kilenc önálló román nyelvű Petőfi-kötet látott napvilágot. Ebből az időszakból kimagaslóan művészi tolmácsolást a „János vitéz” fordítója, Eugen Jebeleanu nyújtott, de érzékeny és értő megszólaltatója Petőfinek Mihai Beniuc, Costa Carei, Aurel Gurghianu, Octavian Hodirnau, Petre Pascu, Petre Șaitiș, D. Mihail is. Tanulmányt, esszét Petőfiről szép számban közöltek a mai román szellemi élet jeles alkotói: Alexandru Andrițoiu, Nicolae Balotă, Mihai Beniuc, Ion Oarcăsu, Gavril Scridon, Aurel Rău, Mircea Zăciu.

Dorothea Sasu-Zimmermann bibliográfiája arról győz meg, hogy Petőfi román nyelvű fogadtatása méltó a magyar költőhöz, és bizonyosan nélkülözhetetlen segédkönyv lesz a magyar-román művelődéstörténeti kapcsolatok kutatásában.

Erdélyi K. Mihály

VARGA JÓZSEF: ADY ÉS MŰVE

Bp. 1982. Szépirodalmi K. 422 l.

Szerencsés ötlet és gondos megfontolás volt, hogy Varga József nem kísérelte meg minden kutatását, minden felismerését, minden gondját, kérdését és tudását Ady-monográfiája keretei közé beszorítani. Vannak témák, problémák, feladatok, amelyek egy monográfiában legfeljebb elnagyoltan, vagy csupán töredékesen lennének érzékelhetőek; jelzésük, kidolgozásuk, megoldási kísérletük azonban lényeges és szükséges feladat. Nemeszser éppen a már elkészült monográfia tudatosítja a még megoldandó feladatot.

Amit Shakespeare-ről mondtak, Adyra is érvényes. „Ady, és nincsen vége . . .” Varga szívós erőfeszítéssel beszéli el az elfelejtettet és fedezi fel a megoldatlant. Minél inkább ismeri Adyt és korát, annál több a kérdése. A divatok változása azonban nem érdekli. Amikor vagy két évtizeddel ezelőtt megkezdte Ady-kutatásait, a nagy költő igazán nem volt népszerű. Azóta népszerűségének és hatásának volt újabb hullámhegye, most pedig mintha egy – nem túlságosan mély – hullámvölgynek lehetnének tanúi. Varga viszont követ-

kezetesen kutat és gondolkodik, legyen bár Ady népszerű vagy népszerűtlen a költészetben és a kritikában. Hűséges azokhoz az emberekhez is, akik Adyt szerették, és ennek a mentalitásnak komoly – talán még a maga számára sem kellően tudatosított – következménye van: Jászi Oszkár és Németh László egymás mellé kerül. A magyar politikai gondolkodás megírásra váró története ezt a tanulságot most már nem mellőzheti. Pontosan azért, mert Ady vonzáskörében egymás mellé kerültek, különbségeik is jobban érzékelhetők mind egymással, mind Adyval szemben.

Varga József tanulmánykötete három ciklusra oszlik. Az első címe: *Az Ady-mű*. Tizenhárom különböző terjedelmű, jellegű és típusú írás olvasható ebben. Szövegközlés, mikrofilológia, elemzés, tanulmány, esszé. A kötet egyik legfontosabb tanulmánya: *Ady Itáliája*. Varga József joggal hangsúlyozza, hogy „francia orientációja elfedi Ady olasz érdeklődését” (239. l.) Jogos figyelmeztetés ez, mert a századfordulóról alkotott képünket segíti árnyaltabbá tenni. Olaszország, túl az egészségesítésen és túl első gyarmati háborúján, mélységesen benne van az európai köztudatban. Nemcsak Carducci miatt, nemcsak D’Annunzio miatt, és nemcsak a magukat csodálatosan reklámozni tudó futuristák miatt, akik egyaránt próbáltak kapcsolatokat teremteni Picassóval és a Nyugattal (egyaránt sikertelenül), hanem társadalomtudósai miatt is. Labriola, Loria, Lombroso miatt, és a két nagy ellenfél, Croce és Ferrero miatt. A kitűnő amerikai történész Stuart Hughes szerint az európai gondolkodás egyik átértékelője a századforduló idején éppen Croce. Egyhelyütt Ady örömmel említi meg, hogy Ferrero és ő egy táborban vannak – Somló Bódog védelmében. Varga figyelmeztetése azért indokolt, mert az első világháború és különösen Mussolini csaknem negyedszázados uralma gyakran elfeledteti azt a tényt, hogy a századforduló idején az olasz kultúra igen tevékeny szerepet játszott mind a magyar, mind az európai szellemi életben. A cikk további problémát is tudatosít. Ady orientációja főként francia és olasz volt, és igen kevésbé német. Ezzel a magatartásával szinte egyedül állt a korabeli Európában, akárcsak az olasz Ferrero, aki a magyar költőhöz hasonlóan elsősorban szintén Párizsra figyelt, és aki többek között éppen a német orientációjú Croce miatt nem kapott Rómában katedrát. Amikor a legkülönbözőbb európai mozgalmak (a szociáldemokráciától a pszichoanalízisen át a modern nagyipar szervezőiig) a német csodát vagy a német példát

kivánták követni, utánozni vagy másolni, és ezért oly magától értetődően beszéltek a francia dekadenciáról, két olyan különböző, de a modern militarizmusra egyaránt rendkívül érzékeny gondolkodó, mint Ady vagy Ferrero, szinte tüntetően (noha soha sem megvetően) közömbösek a német kultúrával szemben. Egyikük sem feledkezik meg azonban Marx és Nietzsche jelentőségéről.

Varga József több tanulmányban foglalkozik a szocializmus és Ady, illetve a Nyugat kapcsolataival. Újra beigazolódnak, hogy a század elején egy művelt, pontosabban korszerűen művelt ember műveltségébe a szocializmus már beletartozott. Érdekesen tárgyalja Bíró Lajos Plehanov bírálatát is: „nem túlzunk ha leírjuk: Bíró Lajos cikkében zseniális megsejtések vannak” – magyarázza az Ibsent védelmező vitairatot, majd hozzáteszi, Bíró szenvedélyét magyarázandó és a vitairat jogosságát igazolandó: „elég csak Ady Endrere vagy Lukács Györgyre utalni, akik egyformán rajongtak Ibsenért.” Még egy név kívánkozik ide: Gorkijé. Gorkij, aki az orosz Ibsent hiányolta, Csehovhoz írott levelében, és akinek a munkásságát legjobb esetben is csak szkeptikusan értékelték Plehanov.

Legalább olyan lényeges, amikor Varga Adyt idézi, miszerint a 60-as évek generációja kihalt és az új emberek már elfordultak a tudományosságtól, a szabadelvűségtől, a haladás gondolatától. Maga Ady élesen bírálta Brunetièrre-t, aki a század elején egy nagy hatású cikkében a tudomány csődjét jelentette be. Varga joggal emeli ki, hogy Ady a generációs váltást észrevette: a már említett Stuart Hughes viszonylag nemrégiben éppen Ady „szellemében” írt az európai szellem reorientációjáról (noha Ady nevét nem ismeri). Varga tanulmányai minden eddigi méltatásoknál jobban megvilágítják, hogy Ady „konzervatív” gondolkodó volt, azaz, hogy ragaszkodott a XIX. századi liberalizmus progresszív hagyományához, és éppen ennek a hagyománynak a védelmében tájékozódott a szocializmus irányába. Bátorította őt ebben a XIX. század egyik legnagyobb német történésze is, a Nobel-díjas Mommsen, aki Adytól idézett politikai végrendeletében, a militarizmussal és a klerikalizmussal szemben a liberális-szocialista összefogást hirdette. Az a Mommsen, aki a közfelfogással ellentétben nem a bismarcki politika védelmében, hanem ellenzőjeként írta meg Róma történetét.

„Ady meditációja a történelem értelméről” a címe Varga egyik legérdekesebb írásának. Ez az a probléma, amellyel egy gondos tudósna feltét-

lenül szembe kell néznie, és amelyet megoldani sem Ady, sem más nagy formátumú alkotó esetében megnyugtatóan nem lehet. De a kérdés-feltevés itt talán fontosabb is a válasznál, mert hatásosan ráirányítja a figyelmet az életmű bonyolultságára, az egyértelmű állítások és a leegyszerűsítés veszélyére. Varga hangsúlyozza, hogy Ady egy időben volt a két nagy kortárs, Nietzsche és Tolsztoj szenvedélyes híve, és ez kétféle, nem könnyen egységesíthető felfogást jelent. Azt hiszem, Varga joggal mondhatja Adyról, hogy „sajátjaként hirdethette volna Malraux felismerését: egy emberélet nem ér semmit. De semmi sem ér annyit, mint egy emberélet.” Ebben a tanulmányában *Az akarat cselédjei* című verset magyarázva, Varga Schopenhauert és a *Wille* rendező elvet emlegeti. Úgy gondolom, ugyanilyen joggal emlegethetné Petőfit is, akinek szinte egész költészetét áthatja az akarat mindenhatóságába vetett hit, nem Schopenhauer, hanem sok-sok áttételen keresztül Helvetius örökségeként. Ady, aki Petőfi szenvedélyes olvasója volt, és akinek sokkal több szavát, képét és motívumát átvette, mint azt általában feltételezzük, a magyar történelmet értelmező

versében inkább kapcsolódhatott a nagy költőhöz és a felvilágosodás francia filozófusához, mint Schopenhauerhez.

Varga közli Ady 1914-ben Jászi Oszkárhoz írt négy levelét. A levelek bevezető kommentárjában jogosan említheti, hogy már 1961-ben „polémiában védte meg Jászi Oszkár alakját és életművét a szűkszempontú értékeléstől”, hogy már „akkor is az volt az álláspontja, hogy Jászi Oszkárt csak Ady Endre eszméinek magasából lehet a kor szellemében megérteni és elhelyezni”.

Ahogy Jászi, úgy Lengyel Menyhért újraértékeléséhez is Ady segíti Vargát. Fontos megfigyelése, hogy Lengyel Menyhért publicisztikájában Ady számos motívuma megtalálható.

Az *Ady és műve* című tanulmánykötet nem egyenletes színvonalú. Néhány írása kevésbé mély, inkább tűnik alkalmi kritikának, mint átgondolt elemzésnek, még ha kapcsolatosak is az Ady-problémakörrel. Talán egy-két recenziója is elhagyható lett volna. Mégis, egészét tekintve, Varga József új könyve jelentős eredményeket tárt föl, és mindenképpen termékeny ösztönzéseket adó munka.

Ferenczi László

EÖTVÖS-FÜZETEK

Szerkeszti Tóth Gábor. Új folyam, II–III. Tanulmányok, 1977–79, I–II. Kiadja az Eötvös József Kollégium, Bp. 1979. 305+226 l. Szerkesztette Mohai Lajos és Rugási Gyula

Részletesebben csak a magyar irodalommal foglalkozó tanulmányokat ismertetném.

Sápi András: *Bethlen Miklós Önéletírása*. A Bethlen-irodalomban igen eredeti, mert nyelvfilozófiai érdeklődésű dolgozat. Egyszerűsítésnek látom már a szerző ama feltevését, hogy a régi magyar irodalom korában többé-kevésbé egységes volt az irodalomfogalom. Ma is, akkor is, különféle elképzelések éltek az irodalomról. A 174. lap 2. bekezdésének értelmében az *Adriai tengernek Syrenája* meg sem jelenhetett volna. Jóllehet primitív, mégis érthetetlen a számomra Sápi realizmus-definíciója (177): ez „az író társadalmi viszonyaira vonatkozik, ill. azok tudatosítására, melyet művéből olvashatunk ki. A műnek akkor tulajdoníthatunk pozitív értéket, ha az a realitásból indul ki, azokat vizsgálja, ill. azokra keres választ – és ha mindez eredményes.”

Kiss Mihály: *A művészileg megéptített nyelv*. Erénye e Kemény Zsigmond-tanulmánynak a

módszertani igényesség, a fogalmi nyelvhasználatra való törekvés. A dolgozat bennem mégis a befejezetlenség látszatát keltette: mintha a szerző nem vitte volna végig vizsgálatait. Az összefoglaló utolsó bekezdés (221) mintha nemcsak Keményről, hanem még jó néhány más íróról is elmondható lenne. Sajnálatos, hogy Kiss a megírásakor még nemigen ismerhette Szegedy-Maszák Mihálynak a Kemény-mű poétikáját megvilágító újabb dolgozatait.

Mohai Lajos: *Képződés és kifejeződés*. Feltétlenül dicséretes, hogy e Nero-tanulmány szerzője a Kosztolányi-regény értékvilágának mennél teljesebb rekonstrukcióját tűzte ki célul maga elé. Megállapításai általában nem ingerelnek vitára, annál is kevésbé, mivel tekintélyes részüket nem értem. A szerző nem törekedett arra, hogy az általa bejárt szellemi utat megvilágítsa, fogalmilag ellenőrizhetővé tegye. Talán Mohai sötét humora nyilvánul meg abban, hogy egyáltalán képes volt

épp Kosztolányiról ólomsúlyú mondatokban, olyan szavakkal beszélni, amelyeknek alig hámozható ki a jelentésük.

Kiss Mihály: *Létté formált élet*. Mintaszerű kritika Szilágy István *Kő hull apadó kútba* c. művéről; a kritikus végig gondosan ügyel arra, hogy az értékeléshez vezető útját explicitté formálja.

Arató György: *Cantio de militibus pulchra*. A dolgozat rendkívüli részletességgel tárgyalja a nevezetes, XVI. századi epikus emléket, melyet a Kuun-kódex őrzött meg számunkra. Nemcsak a *Cantio* irodalomtörténeti jelentősége, hanem a gondosan dokumentált tanulmány igényessége is szükségessé teszi, hogy súlyosnak vélt ellenvetéseimet ezúttal részletesebben adjam elő. Meggyőződésem szerint a dolgozat minden ízében – mert már koncepciójában – elhibázott. A szakirodalom megválasztása is az. Arról a szerző nem tehet, hogy nem ismerhette Varjas Bélának a *Cantió*ról írott hosszú tanulmányát, mely *A régi magyar vers* c. gyűjteményben (szerk. Komlövski Tibor) jelent meg, szintén 1979-ben. De miért nem tanulmányozta Arató az orális epika nyelvéről szóló újabb publikációkat (Lord, Bowra, Parry, Menéndez Pidal, Rychner, nálunk Marót Károlytól Voigt Vilmosig számosan)? Vagy miért nem olvasott XVI. századi poétikákat? Ezek helyett mai kurrens stiliztikatankönyvekből dolgozott. Ha csak a nálunk két kiadásban megjelent Jakobson-könyvből épül, nem zárja ki stiliztikáinak mondott tanulmányából az ének mondattani sajátosságainak vizsgálatát (236 sk.). A mintegy másfélszáz fennmaradt XVI. századi históriás énekből a legtöbbet nyomtatott forrásokból ismerjük, e kézirat *Cantio* eléggé kivételes. A tudományos közmegegyezés szerint nemcsak társadalomszemlélete (a hópénz-konfliktus), hanem előadásmodja is bizonyos későbbi népköltészeti alkotásokkal rokonítja. A *Rusztán császár* mellett talán ez a mondattani párhuzamosságokban leggazdagabb históriás énekünk. Csaknem egyedülálló abban a tekintetben, hogy a didaktikus elem teljességgel hiányzik belőle, de abban is kivételes, hogy semminő iskolai jellegű tudásanyagot (történelem, mitológia, teológia, tudós szavak) nem tartalmaz. Műfajában szokatlan, hogy nincsenek értelmes versfői. A rimelés köteleességét nem ismeri, ragaszkodik viszont a mondattani párhuzamosságok régies rendszeréhez. Mindeme különlegességeket kiemelve magyarázná, ha a *Cantio* költőjeül (a XVII. századi másolat semmitmondó címe

bizonyára nem tőle való) frásztudatlan személyt tételeznék fel. Erre vall, hogy az ének szerzői énje csak egyetlen egyszer szólal meg egyes szám első személyben: a vitézek – memóriát próbára tevő – katalógusának bevezetőjében, hasonlóan pl. az *Iliász* II. énekbeli nagy hajókatalógus esetéhez. Mivel a *Cantio* haragtörténetének feszes kompozíciója van, hajlandó lennék az *Iliász*-kutatás egyik iskolájának mintájára a mi énekünkben is tollbamondott szöveget látni. – Lehet, hogy ez a röppe argumentáció nem valami meggyőző. De ennek a, jóllehet, képtelenül kis méretű, de mégis egyetlen szóba jöhető naiv eposzcsokánknak szinte valamennyi itt említett különlegessége elkerülte az ének mindegyik szavának mindegyik előfordulását gondosan regisztráló Arató György figyelmét, s ez nem helyes!

A második kötet kiváló (s az egész gyűjtemény egyetlen tematikus) alfejezete *A „Horváth János” pályázat dolgozatai* címet viseli.

Reisinger János: *Babits és Horváth János irodalomszemléletének egyező és különböző vonásai*. Magasan kiemelkedik a pályamunkák közül: az egyetlen, amelyet nem lehet Horváth János iránti pozitív elfogultsággal vádolni. Tárnyilagosan elfogadja például Rába György megállapítását (159) Horváth János poétikai és lélektani tájékozódásának korlátairól. Az etikai kérdések iránt mélyen elkötelezett szerzőtől ugyanakkor szívesen olvastam volna annak a – talán – hanyatlásnak okairól, amely a *Kezdetek* (sőt, még inkább a *Petőfi*) és *A reformáció jegyében* között érzésem szerint megfigyelhető.

Kiss Mihály: *A szintézis jegyében* c. műve szintén értékes munka. Örvendetesen érződik rajta az egész kétkötetes gyűjteményt bevezető mesternek, Németh G. Bélának módszertani hatása, különösen a századelő irodalomtudományi folyóiratainak és egyéb intézményeinek jól tagolt, világos leírásában. De azt hiszem, a szerző túl könnyen siklik át Horváth János ama kijelentésén, hogy Aranyban „ma is az irodalmi fejlődés tetőpontját látjuk” (218). Általánosabban is kimondhatta volna, hogy Horváth János kiváló, de konzervatív tudós volt. Kiss Mihály gondosan regisztrálja Brunetiere és Lanson hatását, de nem teszi hozzá, hogy az irodalomkutatás egyetemes történetében ez a tájékozódás az idő tájt már vidékiesség. Nem kellene a szerzőnek üdvözölnie a kézirati hagyatékából – őáltala, s ez érdem! – előásott mondat lapos nemzetkarakterológiáját: Kemény és Arany „sem nem németes filológusok vagy absztrakt fők, sem nem csevegő

franciák" (215 sk.). (Én Aranyban sem tisztelem azt, hogy rásütötte Tassóra a „kéjsóvár olasz” bélyegét.) S bizonyos e, hogy Horváth János a modern költészet felől közelített a francia szimbolizmushoz (203 sk.)? S mi köze volt Max Weberhez (219 és 221)? Különösen kérdésesnek vélem a tanulmány 214. s következő lapját. Konstruálnak érzem az ellentétet aközött, hogy Horváth János Arany és Kemény vagy Szilády, Heinrich, Négyesy, Riedl hatása alatt állott. Nem is bizonyos, hogy Kiss Mihálynak egészen igaza van a Horváth Jánostól mindig fennhangoztatott Arany-hatás mélységét illetően. Az agg Négyesy számomra meggyőzően állítja (BpSz, 1924, I. 214), hogy a verstaníró Horváth – bármit mond is erről – inkább az ő, Négyesy ifjúkori felfogásának, mint Arany verstani nézeteinek követője. Nem értem a ténytisztelvalóságátszűzlet szembeállítását, különösen a Gábor-vitára vonatkoztatva nem, hiszen itt épp Horváth hangsúlyozta a minden korai forrásra kiterjesztendő vizsgálat szükségességét. Gábor Ignác verstani nézeteinek vitájában Horváth szerepe (bár sok mindenben igaza volt!) egyébként is kritikával kezelendő, s ennek nyomát nem látom a tanulmányban. Gábor egyes vitapartnerei, amikor „idegen” szempontot emlegettek, nemcsak germanisztikai és hebraisztikai tanulmányaira céloztak, hanem zsidó voltára is (emiatt szenved majd mártírhalált). *A magyar ősi ritmus* s a két másik monográfia, számos hibás tétele és hevenyészett érvelésmódja ellenére, Németh Lászlótól Sik Sándorig sokakat mégis meggyőzött, s például a mai Vargyas-iskola inkább Gáborral, mint Horváthtal ért egyet a ritmus nyelvi s nem zenei eredeztetésének fontos kérdésében. – Kiss Mihály gondolatgazdag, vitára készítő tanulmánya, ne feledjük el hozzátenni, jelentős mennyiségű, eddig tekintetbe nem vett anyagot tár fel gondos filológiai apparátusában.

Tóth Tibor: „Intencionalitás”: mint vizsgálati

módszer és eszköz Horváth János műveiben c. dolgozata engem nem győzött meg alaptétele felől, nevezetesen arról, hogy Horváth Jánosnak bármi köze lett volna a lengyel integrális iskolához (Ingarden) vagy egyáltalán a fenomenológia bölcselétéhez. Szegényesen dokumentált tanulmányának az a passzusa (177), ahol a Horváth János-i „tárgyi hűség és önelvűség” elvét összefüggésbe hozza azzal, hogy „megszűnik az immanencia és a transzcendencia”, zavarba ejt. Én sem vagyok jártas a husserli gnoszeológiában, így nem is írok róla.

Tóth Tibor egyébként kitűnő filológus, aki máris jó nevet szerzett magának a régi magyar irodalom kutatóinak körében. E gyűjteményben is olvashatunk tőle egy Ágoston- és egy Dantetanulmányt, melyek nem tartoznak az *ItK* recenziós rovatába. Ilyen – nem idevágó – modern filológiai, történeti és filozófiatörténeti dolgozatokat a két kötetben rajta kívül Rugási Gyula, Székely György (névváltoztatást javaslok!), Hóvári János, Poór Anikó és Cassius Assegu tollából olvashatunk. Mint szintén nem idevágóról, sajnálattal mondom le Tuskés Gábor *Útmenti és temetői köfeszületek Abaliget-Orfű környékén* c., ha szabad ezt a szót használni, *profi* és Magyarországon úttörő dolgozatának ismertetéséről, ám ez a kitűnő munka szerencsére megjelent azóta a mégiscsak könnyebben hozzáférhető *Ethnographia* lapjain is.

Végül egy bíráló szó a szerkesztésről. A két kötet dühítően *slampos*. A hosszabb idegen nyelvű idézetekben annyi a hiba, hogy értelmük gyakran már kikövetkeztethetetlen. Az egyik tanulmányban a következő – félbehagyott! – szerzői beszűrés olvasható (betű szerint idézem): „Köszönöm Korompay H. János szivességét, aki megengedte, hogy a...” (214) Mintha a két kötet anyagát a megjelenés előtt soha senki el nem olvasta volna.

Horváth Iván